

ویژگی‌های تربیتی نوجوانان از منظر اسلام

□ محمد الله مسلمی *

چکیده

تنوع‌طلبی یکی از ویژگی‌های نوجوانی است که ریشه در کمال‌گرایی، خلاقیت و نوآوری انسان دارد، به طور مشروط مورد پذیرش و تایید اسلام قرار گرفته است. زیباگرایی و خودآرایی با فرا رسیدن ایام نوجوانی نمود بیشتری می‌یابد. خیال‌پردازی، تشخیص‌طلبی، گرایش به همسالان، استقلال‌طلبی، ماجراجوی، قهرمان‌گرایی والگوگرایی و حقیقت‌گرایی از بارزترین ویژگی‌های نوجوانی به حساب می‌آید.

یکی دیگر از ویژگی‌های نوجوانی، حس فضیلت‌جویی و نیک‌اندیشی است. با توجه به همین ویژگی است که اسلام توجه خاصی به نوجوان و جوان مبذول داشته است؛ زیرا که قلب و اندیشه پاک نوجوان به بسیاری از تعلقات دنیوی گرفتار نگردیده است؛ به همین خاطر است که فطرت پاک و زلال آن‌ها بیشتر به سوی کمال و فضیلت‌خواهی تمایل دارد و از رفتارهای رزilt مآبانه اجتناب و خودداری می‌نماید. بر مبنای همین ویژگی است که پیشوایان دین (ع) توصیه‌های بسیاری در باره نوجوان نموده‌اند.

کلید واژه: تربیت، ویژگی‌های تربیتی، نوجوان، اسلام.

مقدمه

یکی از مباحث مهم نوجوانی ویژگی‌های است که در این مقطع سنی وجود دارد. لذا بحث از شیوه‌های تربیت نوجوان، بدون در نظر گرفتن ویژگی‌ها و خصوصیات روحی روانی وی دشوار به نظر می‌رسد؛ زیرا مری تا آشنای کامل به ویژگی‌های نوجوان نداشته باشد نمی‌تواند نیازهای او را درک نماید. بدون درک و شناخت ویژگی‌ها و نیازهای نوجوان نمی‌تواند روش‌ها و برنامه‌های تربیتی خویش را طراحی و عملیاتی نماید.

ویژگی در لغت به معنای نشانه، خصوصیت، یا خصلت مخصوصی چیزی است (انوری، ۱۳۸۱، ج ۱ ص ۸۲۸۸). در اصطلاح منظور از «ویژگی» یک خصوصیت پایدار است که باعث می‌شود افراد به شیوه‌های خاصی رفتار کنند. (شولتز ۱۳۸۴ ص ۲۸۱).

از تعاریف فوق به دست می‌آید، که ویژگی خصوصیت رفتاری فرد است که او را از سایر افراد متمایز می‌کند. بنابراین هر فردی ویژگی‌های خاص خودش را دارد و نوجوانان از خصوصیات ویژه‌ای برخوردارند.

با توجه به همین مسئله است که بسیاری از محققان ویژگی‌های را برای نوجوانان، ذکر نموده و هرکدام طبقه‌بندی‌های خاص از آن‌ها ارائه داده‌اند که در اینجا به نمونه آن اشاره می‌گردد.

طبقه‌بندی ویژگی‌هایی نوجوانان

ج.آ. ها و فیلد: ویژگی‌های نوجوان را بدینگونه برشمرده‌اند: حادثه‌جویی، مسئولیت‌پذیری، استقلال‌طلبی، طغیان‌گری، وفاداری. (فیلد، ۱۳۷۰، صص ۳۴۶-۳۹۶) برخی دیگر از تربیت‌پژوهان ویژگی‌های نوجوان را اینگونه دسته‌بندی نموده‌اند: ماجراجویی، تشخص‌طلبی، استقلال‌طلبی، سرکشی، تنوع‌طلبی، محبتها و...

دیرگ، ویژگی‌های نوجوان را بدین‌سان بیان نموده است: خودنمایی و خودپسندی، دوستیابی، مسئولیت‌پذیری، الگوپذیری و زودرنجی. (عطاردی، بی تا ص ۸۵).

دسته‌ای دیگر از تربیت‌پژوهان اسلامی، ویژگی‌هایی نوجوانان را بشکل زیر دسته‌بندی نموده‌اند: نیرومندی، غرور، رفتارهای غیرمعقولانه، تش‌های روانی، استقلال‌خواهی،

نیک‌خواهی، حق‌گرایی و خلاقیت (حسینی زاده، ۱۳۸۵ صص ۲۷-۴۲).

بعضی از محققان ویژگی نوجوانان را این گونه برشمرده‌اند: بی‌ثباتی عاطفی، خواهش‌های متضاد، افراط در احساسات، تخیل‌گرایی، ماجراجویی، دوستی‌های افراطی، آرمان‌گرایی، مسئله‌آفرینی، استقلال‌طلبی، تنوع‌طلبی، تقلیدگرایی و قهرمان‌دوستی. (شرفی، ۱۳۸۳، صص ۵۰-۵۷).

چنانچه بیان گردید دانشمندان تربیتی، هرکدام به شیوه‌ی ویژگی‌های نوجوانان را دسته‌بندی نموده‌اند. در این نوشتار سعی گردیده که مهمترین ویژگی مورد بحث قرار گیرد و از بیان سایر ویژگی‌ها بخاطر طولانی شدن مطالب خودداری گردیده است زیرا هدف اصلی ما در این تحقیق روش‌های تربیتی نوجوانان است بحث از ویژگی‌ها صرف بخاطر آشنایی والدین و مربیان با برخی از ویژگی‌های مهم و ضروری نوجوانان است که ما را در امر تربیت فرزند و شیوه‌های فرزندپروری یاری می‌رساند.

۱. تنوع طلبی

تنوع طلبی و تجددگرایی، یکی از ویژگی‌های بارز دوران نوجوانی است. نوجوانان فریفته و مجذوب شیوه‌ها و سبک‌های نوین در حیات فردی و اجتماعی خود هستند. بر همین اساس نوجوان از میان دو اندیشه نو و کهنه، دو سبک زندگی جدید و قدیم اندیشه نو و سبک زندگی جدید را برگزیده و انتخاب می‌کنند.

تنوع‌طلبی و نوگرایی، یک صفت ممتاز تربیتی است که در ایام نوجوانی شکوفا می‌گردد. تنوع‌طلبی، اگر به صورت درست جهت داده شود، دریچه‌ها و افق‌های جدیدی را فراروی انسان قرار می‌دهد و اگر به شکل نادرست و نا متوازن رشد یافته و به شکل انحرافی بارور گردد، در سیمای تلون رفتاری نمود می‌یابد که پی‌آمدهای ناگواری را بدنبال دارد.

اسلام، تجددگرایی و تنوع‌طلبی افراطی را مردود می‌داند، ولی تنوع‌گرایی و نوگرایی اصولی و متعادل را مورد تأیید قرار داده و به رسمیت می‌شناسد. پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «اطلبوا العلم و لو بالصین» شهید مطهری می‌نویسد: علت اینکه نام چین برده شده این است که در آن روز از

چین به عنوان دورترین نقاط جهان نام برده شده و یا علت آن بوده که در آن روز چین به عنوان مهد علمی و صنعتی معروف بوده است. (مطهری، ۱۳۸۲، ص ۱۸۵).

در سیره معصومین (ع) نمونه‌های از نوگرایی ملاحظه می‌گردد: حماد بن عثمان گفت: مردی به امام صادق (ع) عرض کرد شیوه امیرالمؤمنین این بود که جامه چهار درهمی می‌پوشید ولی شما جامه‌های نو و پرارزش می‌پوشید. حضرت فرمود: بهترین جامه هر زمانی معمول آن زمان است. هنگام که پیامبر اکرم (ص) باخبر شد در یمن دو نوع اسلحه جدید به کار برده شده است دو نفر را در یمن فرستادند تا درباره آن دو نوع اسلحه تحقیق و در صورت امکان راه ساختن آن را یاد بی‌گیرند و با آن را بخرند همچنین زمانی که پیامبر (ص) در مدینه به سر می‌بردند برای ارتباط با جوامع مختلف به مترجم نیاز داشتند بدین منظور زید بن ثابت موظف شد دو زبان بیگانه را فرا بگیرد. (سبحانی نیا، ص ۱۵۹).

نوگرایی و تنوع‌طلبی، یکی از ویژگی‌های نوجوانی است که ریشه در کمال‌گرایی، خلاقیت و نوآوری انسان دارد، به طور مشروط مورد پذیرش و تایید اسلام قرار گرفته است. به این معنا که اسلام، نوگرایی و تنوع‌طلبی را در امور متغیر زندگی مجاز می‌داند؛ ولی آن را در ارزش‌های ثابت و پایدار اسلامی و اجتماعی مردود می‌داند. به عنوان مثال اسلام هرگز به کسی اجازه نمی‌دهد، بنام تجدد و مبارزه با سنت، اصول دینداری، اخلاق، حجاب و... را در جامعه به بازی گرفته، لاابالی‌گری در جامعه ترویج گردد.

روانشناسان نیز تنوع‌طلبی را یکی از ویژگی‌های نوجوان می‌دانند: گرچه گرایش به وسایل جدید، روش‌های نو و تجدد طلبی امر طبیعی در نوجوانان است، نوجوانان باید در نظر داشته باشند که بنام تجدد و تنوع‌طلبی، در مدگرایی افراط نکنند و معیار خوبی و بدی را در جدید بودن و قدیمی بودن قرار ندهند و باید توجه داشته باشند که حس نوگرایی را نباید در «اصول ثابت» زندگی دخالت دهند. (سهراب پور، ص ۳۲).

روانشناسان نیز مانند اسلام، تنوع‌طلبی متعادل را مجاز می‌دانند، زیاده‌روی و افراط در آن را که به تلون‌گفتاری و رفتاری منجر گردد مردود می‌دانند.

۲. خودآرایی و زیباگرایی

همه انسان‌ها خواستار زیبایی و جمال هستند؛ اما زیباگرایی و خودآرایی با فرا رسیدن ایام نوجوانی نمود بیشتری می‌یابد. نوجوان، از داشتن اشیای زیبا، لباس زیبا، آرایش زیبا که به نحوی توجه دیگران را جلب نماید احساس رضایت‌مندی و شادکامی می‌کند.

اسلام تمایل به تجمل و زیباگرایی را در حد معقول و مشروع مورد تأیید قرار داده، می‌فرماید: ای فرزندان آدم! زینت خود را به هنگام رفتن به مسجد، با خود بردارید. ۱. آیه شریفه هم شامل زینت جسمانی می‌گردد و هم شامل زینت و جمال باطنی و معنوی. (مکارم، ۱۳۸۲، ج ۶، ص ۱۴۸) در آیه دیگر افراد که «قرب الهی» را در ترک و تحریم خود آراستگی می‌پنداشتند؟! بشدت مورد نکوهش قرار گرفته است: ای پیامبر! بگو چه کسی زینت‌های الهی را که برای بندگانی خود آفریده تحریم کرده است. ۲.

امام علی (ع) در این زمینه می‌فرماید: خداوند زیبا است و زیباگرایی را دوست دارد. ۳. امام علی (ع) وقتی همراه خدمت‌کارش برای خرید لباس می‌روند، لباسی را به دو درهم و لباسی را به سه درهم خریداری می‌نمایند، حضرت لباس گران قیمت را به خدمت‌کارش می‌دهد، وقتی قمبر از گرفتن لباس گران قیمت خودداری می‌ورزد، امام مهربانی‌ها فرمود: تو نوجوان هستی و بسیار به زیبایی و جمال علاقه داری. ۴.

از دیدگاه اسلامی و متون دینی خودآرایی و زیباگرایی در جمال ظاهری خلاصه نمی‌گردد؛ بلکه جمال و خودآرایی حقیقی را در کمال و زیبایی معنوی جستجو می‌نماید. چنانچه امام حسن عسکری (ع) فرموده‌اند: خوب بودن ظاهر انسان، زیبایی آشکار است و خوب بودن اندیشه و خرد زیبایی پنهان است. ۵. تربیت اسلامی زمان محقق می‌شود که همه ابعاد وجودی انسان همسان و متعادل پرورش یابد، با پرورش اندیشه و خرد است که رفتار انسان سامان یافته و به جمال می‌رسد.

از متون دینی چنین بر می‌آید که حس زیباگرایی یک امری فطری است که در ایام نوجوانی به خود شکوفایی می‌رسد. هدف تربیت اسلامی نیز شکوفایی فطرت است. شکوفایی و پرورش فطرت است که به انسان، جمال حقیقی می‌بخشد؛ بنابراین والدین و مربیان سعی نمایند که حس

زیباگرایی «نوجوان» را در مسیر مثبت و ارزش‌های متعالی هدایت و رهبری نمایند. روانشناسان نیز به این حقیقت پی برده و می‌گویند: جوانان پیش‌قدمان زیبایی هستند و ارزش‌های مربوط به جمال‌پسندی را در مرحله اول اهمیت قرار می‌دهند. عشق به جمال در نزد بعضی از دختران جوان به یک نوع بت‌پرستی تبدیل می‌گردد. (فلسفی، ۱۳۴۴، ج ۱، ص ۱۱۴). برخی معتقداند که: در ایام نوجوانی، درک زیبایی افزایش چشمگیری پیدا می‌کند. نوجوانان و کودکان، از طریق ارتباط با بزرگسالان معیار زیبایی شناسانه‌ای آن‌ها را الگوی خود می‌سازند. (نجاتی، بی‌جا، ص ۲۰۶).

از مطالبی فوق به این نتیجه می‌رسیم که فرهنگ، طرز فکر و ارزش‌های خانواده و جامعه نقش بسیار مهم و برانده‌ای را در پرورش حس زیباگرایی نوجوانان ایفا می‌نماید. بنابراین والدین و مربیان سعی نمایند که با ایجاد زمینه‌ها و جاذبه‌های معنوی، حس زیباگرایی معنوی را در وجود فرزندان شان شکوفا و باور سازند.

۳. خیال‌پردازی و تزلزل ارزش‌ها

خیال‌پردازی و آرمان‌گرایی از ویژگی‌های مهم نوجوان، به شمار می‌رود. در این دوران است که نوجوان به تخیلات و افسانه‌های غیر واقعی رو می‌آورند، جنبه‌های شاعرانه و خیال‌پردازانه در نوجوان پررنگ‌تر می‌گردد و می‌توان گفت تعبیر «سکر الشباب» شاید بخشی از این ویژگی را بیان می‌دارد.

در جوانی خیال‌پردازی بسیار شدید و میل به تصورات ناشدنی، موهوم و غیر ممکن از خصوصیات دوران نوجوانی است که به امر الهی در نهاد شان، گذاشته شده و باعث تقویت تخیل می‌گردد این امر مقدماتی برای تفکرات بالاتر، تعالی‌تر و پیشرفته‌تر هستند (شعبانی، ۱۳۷۹، ص ۷۱). نوجوان گاهی چنان غرق در دنیای خیال و اوهام می‌شوند که تصور می‌کنند، دنیایی غیر از عالم خیال وجود ندارد، به طوری که بسیاری از حقایق را درک نمی‌کنند و یا به طور کلی واقعیت‌ها و ارزش‌ها را انکار می‌نمایند.

امام علی (ع) در یک بیان رسا و دلنشین از این حالت و دوران، به مستی و مدهوشی تعبیر

نموده و می‌فرماید: شایسته است انسان عاقل خویشتن را از مستی جوانی مصون نگاه دارد؛ زیرا هر یک از این مستی‌ها بادهای مسموم و پلیدی دارد که عقل را زایل و آدمی را سبک و بی‌شخصیت می‌نماید. ۶ از دیدگاه امام علی (ع) افراد که غرق در اوهام و خیالات هستند، بسان کسانی‌اند که در مدهوشی و ناآگاهی به سر می‌برند، حقایق و واقعیت‌های زندگی را درک نمی‌کنند، حقیقت را افسانه و سراب را آب می‌پندارند؛ بر همین اساس است که تردید و تزلزل در ارزش‌ها و باورهای آنان پدید می‌آید. قانون و مقررات اجتماعی در نظر آنان غیر عقلانی و غیر ضروری می‌نماید. با توجه به این ویژگی است که آشنایی «نوجوان» با معارف و ارزش‌های دینی اهمیت بسیاری می‌یابد، تا آن‌ها در دام اوهام و خیالات گرفتار نشوند.

روانشناسان، نیز به این حقیقت پی‌برده و می‌نگارند: احساس تزلزل در ارزش‌ها و درهم ریختگی آنان، نهاد نوجوان و جوان را فرا می‌گیرد و احساس می‌کنند که جای استواری ندارند، به سبب این ویژگی گویا فرد شعور و آگاهی خود را از دست داده و در حالت مستی به سر می‌برند. (احمدی، ۱۳۸۲، ص ۲۳۴). یکی دیگر از روانشناسان می‌گوید: نوجوان ممکن است به همه چیز ایراد بگیرد و حتی واقعیت‌های موجود در جهان هستی را نپذیرد. تفکر ایده‌آلی او موجب شکاف عمیق بین واقعیت‌های زندگی و ایده‌آل‌های ذهنی او خواهد شد. (لطف آبادی، ۱۳۸۴، ص ۱۰۶).

تخیل‌گرایی از ویژگی کمال‌گرایی انسان، نشأت می‌گیرد که در «فطرت» انسان وجود دارد. تخیل‌گرایی اگر در مسیر صحیح هدایت گردد، موجب تقویت ذهن و اندیشه گردیده، حس ابتکار و خلاقیت را در انسان پرورش می‌دهد. در صورتی که به شکل اغراق آمیز در آید، انسان را در دام وهم و خیالات گرفتار نموده و از ترقی و تکامل باز می‌دارد.

۴. تشخیص طلبی

یکی از تمایلاتی که با فرارسیدن بلوغ و نوجوانی، به‌طور طبیعی در نهاد نوجوان بیدار و آشکار می‌گردد و آنان را به تلاش و کوشش وا می‌دارد، میل به «تشخیص طلبی» است. نوجوانان و جوانان تمایل زیاد به پیوند جوی با خانواده و جامعه دارند، برای این که مورد پذیرش جامعه قرار

گیرند، در صدد بر می‌آیند تا صلاحیت‌ها و توانمندیهای را به‌دست آورند. برای تثبیت تشخیص طلبی، تلاش می‌ورزند تا شخصیت مستقل و توانمند از خود نشان بدهند و زمینه پذیرش اجتماعی خود را فراهم نمایند.

تشخیص طلبی و عزت‌مداری، انسان را وا می‌دارد که به ارزش‌های متعالی رو آورده و از هر گونه پلیدی و رفتار نابهنجار اجتناب نماید. نوجوانی که عظمت و کرامت و جود و خویش را درک نماید ۷ و به مقام والای انسانی خویش آگاهی داشته باشد. ۸ اسیر هواهای نفسانی و شیطانی نخواهد شد.

امام علی (ع) این حقیقت را بگونه بسیار زیبا ترسیم نموده می‌فرماید: کسی که به شرافت معنوی و شرافت نفس خود باورمند است، روان خویش را به پلیدی گناه نمی‌آلاید. ۹ و یا می‌فرماید: کسی که به کرامت نفس و شرافت انسانی علاقه دارد از گناه و رفتارهای نابهنجار دوری می‌ورزد. ۱۰ و امام هادی (ع) در همین راستا می‌فرماید: کسی که خود را حقیر و بی‌مقدار بداند از شر او ایمن مباش. ۱۱

آری نوجوانی که احساس خوشایند و مثبت از خود دارد، خانواده و جامعه نگرش مثبت و دیدگاه محترمانه نسبت به او دارند، چنین نوجوان تلاش می‌نماید از رفتارهای که شخصیت و کرامت او را لکه دار و بی‌مقدار سازد، خودداری نماید، اما نوجوانی که احساس نازیبای از خود دارد و از سوی خانواده و جامعه مورد بی‌اعتنایی قرار می‌گیرد، دچار احساس خود کم بینی و حقارت می‌گردد. برای این که نخواهد اظهار وجود نماید ممکن است به هر رفتاری نامناسبی دست بزند.

بنابراین تشخیص طلبی، در اصل یک امر پسندیده است که می‌توان از آن برای رشد و پرورش نوجوان بهره مند شد، اما اگر همین ویژگی ممتاز در مسیر ناصواب فرار گیرد و یا به طور مناسب پرورش نیابد، ممکن است به شکل خودستایی افراطی بروز یابد که مانع رشد و تکامل انسان می‌گردد. بر همین اساس است که امام علی (ع) می‌فرماید: خودستایی مانع افزایش کمال معنوی و سد راه رشد انسانی می‌گردد. ۱۲

روانشناسان نیز این مسئله را مورد تأیید قرار داده و می‌گویند: یکی از تمایلاتی که «ماک

دوگال» آن را غریزی می‌داند تشخیص طلبی و کسب مقام و منزلت در جامعه و نیل به درجه عالی اجتماعی است.

آدلر، تشخیص طلبی را واکنش در برابر احساس حقارت واقعی یا خیالی یا جبران می‌داند. (فلسفی، ۱۳۴۴، ج ۱، ص ۱۱۶) دبس، اثبات وجود در جوانان و نوجوانان را مبین پیشرفت نیروی بدنی و فکری در آخرین دوره رشد می‌داند. (همان).

تشخیص طلبی، یکی از ویژگی‌ها و تمایلات غریزی بشر است. این تمایل در نسل جوان به ویژه نوجوانان از شدت و نیرومندی بیشتری برخوردار است، آن‌ها علاقه‌منداند جایگاه والا و خاصی را در جامعه به دست آورند.

۵. گرایش به همسالان و دوستان

یکی از ویژگی‌های نوجوان، گرایش به همسالان و دوستان است. نوجوان علاقه‌مندی خاص به دوستان و همراهان همدل و هم زبان دارند که محرم راز شان باشند. در بسیاری موارد ارادت و اعتماد شان نسبت به همسالان و اعضای گروه بیشتر از والدین شان است، هم‌نواپی و همدلی بیشتری به آن‌ها دارند، که این مسئله ممکن است نگرانی و چه بسا رنجش و ناراحتی والدین را نیز بدنال داشته باشد.

چرایی تمایل نوجوان به سوی همسالان را امام علی (ع) این گونه ترسیم نموده‌اند: نوجوان، هم پیمان رنج‌ها و هم نشین اندوه‌ها است. ۱۳ امام (ع) می‌فرماید: در ایام نوجوانی تحولات ژرف و عمیقی در روح و روان نوجوان پدید می‌آید، و تعادل روانی آن‌ها به هم می‌ریزد، بگونه‌ای که آن‌ها گاهی دچار شدیدترین غم و رنج‌ها می‌گردند، با توجه به این تغییرات آن‌ها نیاز به همراهان همدل و هم‌زبان دارند، تا رنج‌ها و مشکلات شان را با آن‌ها در میان بگذارند، براین اساس است که نوجوان به سوی همسالان گرایش می‌یابند.

از سوی دیگر دوستان و همسالان، باعث کاستی و زدودن رنج‌ها و گرفتاری آن‌ها می‌شوند: دوستان، زنگار و اندوه را از دل می‌زدایند و غم تنهایی را از دل می‌رهانند. ۱۴ مکتب تربیتی اسلام، دوستی و همدلی را مورد تاکید قرار داده، آن را بهترین سرمایه، نزدیک‌ترین اقاریب می‌داند؛ اما در

عین حال به نوجوانان توصیه می‌نماید که در انتخاب و گزینش دوست دقت بیشتری را لحاظ نمایند، مبادا که در دام دوست نمایان دشمن صفت گرفتار شوند: کسی که ناسنجیده برادر (دوستی) برمی‌گزیند، ناچار باید به رفاقت اشرار و افراد فاسد تن در دهد. ۱۵

از آنجا که در ایام نوجوانی، دوستان و همسالان، تأثیر زیادی را در بعد مثبت و منفی بر افکار و رفتار نوجوان می‌گذارد، به خوبی به اهمیت سخنان امام (ع) پی می‌بریم.

روانشناسان نیز به گرایش نوجوانان، به همسالان و دوستان پی برده معتقداند که نوجوانان برای دوست یابی به استقلال روانشناختی نیاز دارند تا از والدین خود کناره‌گیری نمایند. برای تحقق این فرایند حمایت همسالان ضروری است (بیابانگرد، ۱۳۸۶، ص ۱۸۹). برخی بر این باوراند که: هر نوجوانی از گمنامی و تنهایی تنفر دارد، علاقه‌مند است در گروه همسالان خود فعالیت کند و به همین خاطر است که هر روز دایره دوستی آن‌ها افزایش می‌یابد. (شعبانی، ۱۳۷۹، ص ۶۶).

نیاز به دوستی یکی از ویژگی‌های انسان است و همگان به آن اذعان دارند که دوستی و همدلی انسان را از تنهایی و بی‌پناهی می‌رهاند، در پرتو دوستی و محبت‌هاست که شخصیت نوجوان رشد یافته و به کمال می‌رسد، اما آنچه جای نگرانی است این است که نوجوانان با قلب‌های حساس و دل‌های پرشور غالباً افراطی عمل می‌کنند. دوستی‌های آن‌ها بیشتر بر مبنای عواطف شکل می‌گیرد و از پایه‌های منطقی و ارزشی کمتری برخوردار است. (شرفی، ۱۳۸۳، ص ۱۵۶).

بنابراین والدین سعی نمایند با همدلی و پذیرش شخصیت نوجوان، با راهنمایی خردمندانه خویش آنان را هدایت نمایند؛ زیرا هدایت و پرورش نسل جوان جز با همدلی و هم‌زبانی و مهرورزی غیر ممکن به نظر می‌رسد.

۶. استقلال طلبی و شخصیت جویی

میل به استقلال‌طلبی و آزادی‌خواهی یک امر فطری است که در نهاد انسان وجود دارد. در ایام نوجوانی شدت یافته و آشکار می‌گردد: کودک به علت ناتوانی جسم و فکر، خویشتن را

شایسته استقلال نمی‌داند، ولی با فرارسیدن دوران بلوغ و هم‌زمان با تحولات جسمانی، خواهش‌های درونی نوجوان، نیز تغییر می‌یابد و عواطف و احساسات جدیدی در نهادشان پدیدار می‌شود از آن جمله میل به احراز استقلال و شخصیت است. ۱۶ استقلال‌طلبی با عزت نفس ارتباطی وثیقی دارد؛ کودک و نوجوانی، که در فضای نسبتاً آزاد و دموکراتیک پرورش یافته‌اند، از عزت نفس برتر برخوردار خواهد بود. از سوی کودک و نوجوانی که از عزت نفس برتر برخوردار می‌باشند، رفتار استقلال‌طلبانه‌تری از خود به‌منصه ظهور رسانده‌اند، در نتیجه افراد و نوجوانی که روحیه آزادمنشانه و عزتمدارانه‌ای دارند، دارای شخصیت رشد یافته و کمال یافته‌تری می‌باشند.

برهمن اساس است که در متون دینی ما آمده است: هیچ‌گاه خویش‌تر را بنده دیگری مساز که خداوند تو را آزاد آفریده است. ۱۷ در سخنی دیگری می‌فرماید: زیبایی آزادمردی، بدوری کردن از ننگ است. همچنین می‌فرماید: آزادگی، از کینه تیزی و نیرنگ منزه است. ۱۸ از منظر دینی انسان‌ها ذاتاً و فطرتاً با ویژگی آزادی خواهی آفریده شده‌اند، اما این ویژگی در ایام نوجوانی به اوج خودشکوفایی می‌رسد.

براساس همین ویژگی است که رسول‌خدا(ص) از آن دوره به دوران وزارت. ۱۹ و امام صادق(ع) از آن به دوران همدلی و همراهی تعبیر نموده‌اند. ۲۰ شأن و جایگاه وزارت و همراهی، اقتضا دارد که والدین و مربیان به جایگاه آن‌ها احترام گذاشته، و آنان را در مسئولیت‌های خانوادگی و اجتماعی سهیم سازند، از هرگونه رفتاری که به شخصیت و استقلال فرزندان شان آسیب می‌رساند خودداری نمایند، همچنین مواظب باشند که تدریجاً در استقلال‌طلبی، نوجوان را از جاده مصلحت و عقلانیت خارج نسازد.

اسلام، استقلال‌طلبی مشروع و منطقی را حق طبیعی افراد می‌داند و اکیدا به آن توصیه نموده است، اما آزادی‌خواهی غیر منطقی و افسار گسیخته را که حرج و مرج اجتماعی را بدنبال داشته باشد، مجاز ندانسته و شدیداً با آن برخورد می‌نماید؛ زیرا که آزادی مطلق، امنیت و آسایش فرد و جامعه را مورد تهدید قرار می‌دهد.

روانشناسان نیز استقلال‌طلبی را یکی از ویژگی‌های نوجوان دانسته و به آن اعتراف نموده‌اند:

نوجوان، احساس بزرگ‌ها را دارد. به زندگی مستقل نزدیک می‌شود و در نتیجه در برابر ایجاد محدودیت بر خود مختارپسند مقاومت می‌کند. با این حال، وظیفه مراقبت و راهنمایی پدر و مادر سر جای خود باقی است. ۲۱ عده می‌گویند: نوجوان خواستار آزادی است اما نه آزادی معقول و منطقی، بلکه آزادی نامحدود و بی قید و شرط او عملاً می‌خواهد نشان دهد که دوره وابستگی به سر آمده و می‌خواهد مستقل باشد و شخصاً برای خود برنامه ریزی کند. ۲۲

ناگفته پیداست که آزادی نامحدود نه به صلاح نوجوان می‌باشد، و نه به مصلحت جامعه انسانی.

۷. فضیلت خواهی

یکی از ویژگی‌های نوجوانی، حس فضیلت‌جویی و نیک‌اندیشی است. با توجه به همین ویژگی است که اسلام توجه خاصی به نوجوان و جوان مبذول داشته است؛ زیرا که قلب و اندیشه پاک نوجوان به بسیاری از تعلقات دنیوی گرفتار نگردیده است؛ به همین خاطر است که فطرت پاک و زلال آن‌ها بیشتر به سوی کمال و فضیلت‌خواهی تمایل دارد و از رفتارهای رذیلت‌مآبانه اجتناب و خودداری می‌نماید.

بر مبنای همین ویژگی است که پیشوایان دین (ع) توصیه‌های بسیاری در باره نوجوان نموده‌اند. رسول‌خدا (ص) می‌فرماید: شما را به نوجوانان سفارش می‌کنم؛ زیرا آنان دل‌های لطیفی دارند. ۲۳ قرآن کریم در باره قوم حضرت موسی (ع) می‌فرماید: اما هیچ کس (سخن) موسی را باور نکرد جز فرزندان از قوم وی. ۲۴ در تفسیر آیه آمده است که جز نوجوانان و جوانان به حضرت موسی (ع) ایمان نیاوردند. ۲۵ امام صادق (ع) نیز به مریبان و مبلغان توصیه نموده فرمودند: نوجوانان را دریابید؛ زیرا آن‌ها زودتر به سوی نیکی و فضیلت می‌شتابند. ۲۶

از آیات و روایات و تجارب تاریخی به دست می‌آید که نوجوانان، گرایش خاصی به نیک‌اندیشی و فضیلت‌خواهی دارد؛ زیرا وجدان و فطرت اخلاقی که در سرشت انسان وجود دارد، در دوران بلوغ و نوجوانی به شکوفای می‌رسد. نسل جوان را به سوی کشش‌های معنوی و روحانی قرار می‌دهد، و آنان را به سوی کمال و فضیلت‌خواهی سوق می‌دهد.

روانشناسان، نیز به این حقیقت اذعان نموده و می‌گویند: در حدود پانزده تا هفده سالگی حس فضیلت‌خواهی در نوجوانان به اوج خود می‌رسد، بگونه‌ای که آرزومند می‌شوند تا جهان را از نو تشکیل دهند، بدی را محو و نابود سازند و عدالت مطلق را حاکم فرمایند. ۲۷ برخی دیگر می‌گویند: در دوران نوجوانی، فطرت از نو بیدار می‌شود. بیداری فطرت است که نوجوانان را به پاکی و فضیلت می‌خواند. ۲۸

از آنچه بیان گردید به این نتیجه می‌رسیم که در ایام نوجوانی «فطرت» یا «وجدان اخلاقی» که در سرشت انسان وجود دارد، بیدار می‌گردد. در سایه شکوفایی فطرت و وجدان اخلاقی است که نوجوان به سوی فضیلت و کمال گرایش می‌یابد، بر همین اساس است که در آموزه‌های دینی توجه خاصی به دوره نوجوانی گردیده است.

۸. ماجراجویی و مشکل آفرینی

دوره نوجوانی، یک دوران اسرارآمیز در زندگی انسان است. پدیده بلوغ و تحولات ناشی از آن، ویژگی‌های بسیاری را در نوجوان پدید می‌آورد که شناخت و توجه به آن ضروری به نظر می‌رسد. یکی از خصایص دوران نوجوانی، روحیه ماجراجویی و حادثه‌جویی است که در ایام نوجوانی پدید می‌آید.

نوجوان در بسیاری مواقع دست به اعمال و رفتارهای ماجراجویانه می‌زند که با احتیاط، خردمندی و دور اندیشی ناهمگون و ناآشنا به نظر می‌رسد.

باتوجه به ویژگی، ماجراجویانه و مشکل آفرین نوجوان است که پیامبرگرامی اسلام (ص) می‌فرماید: نوجوانی و جوانی شعبه‌ای از دیوانگی است. ۲۹ و امام علی (ع) دوران نوجوانی را، دوران نزاع و تقابل خردمندی و بی‌خردی می‌داند و بعد از هیجده سالگی است که نوجوان به ثبات فکری و رفتاری دست می‌یابد. ۳۰ از متون دینی و شواهد چنین برمی‌آید که نوجوانان هر چه از نظر جسمی توأمند شد و به بلوغ جنسی هم رسیده‌اند. به نظر می‌رسد بلوغ جسمی توأم با بلوغ فکری و رشد عقلی نیست. شاید به خاطر نارسایی فکری و درک نامناسب عقلی است که نوجوانان در بیشتر موارد، تصمیمات نا بجا می‌گیرند و به کارهای خطرناک و خطر آفرینی دست

می‌زنند که فرجام ناخوشایند و زیانباری را بدنبال دارد.

دراثر نارسایی عقل و اندیشه و تجربه اندک است که ایام نوجوانی از خطرناک‌ترین لحظات زندگی انسان به شمار می‌رود. در همین ایام است که نوجوان در دام اعتیاد، باندهای تبه‌کار و... گرفتار می‌شوند. مرگ و میر ناشی از تصادفات رشد چشمگیری می‌یابد.

علم روانشناسی نیز به ویژگی ماجراجویانه نوجوان صحنه گذاشته چنین می‌نگارد: ویژگی دیگری که نوجوانان را از دیگر گروه‌های سنی ممتاز می‌سازد، علاقه شدید آن‌ها به حوادث ناشناخته و دنیای اسرارآمیز وقایع می‌باشد. نوجوانان شگفتگی خاصی از خود نسبت به دنیای ماجرا نشان می‌دهند. در سنین ۱۵-۱۲ سالگی آن‌ها علاقه بیشتری به حوادث ماجراجویانه دارند (شرفی، ۱۳۸۳، ص ۱۵۴). برخی معتقداند که جنون جوانی، عبارت است از ضعف سریع عقلانی که هنگام بلوغ ظاهر می‌گردد احتمالاً نتیجه مسمومیت و پریشانی غدد مترشح داخلی است. (فلسفی، ۱۳۴۴، ج ۱، ص ۱۳۲).

باتوجه به متون دینی و داده‌های روانشناسی به این نتیجه می‌رسیم که: نداشتن تجارب کافی، عدم رشد فکری و عقلانی، روحیه استقلال‌طلبی، غرور و طغیان علیه کانون قدرت، نوجوان را به‌سوی رفتارهای ماجراجویانه سوق می‌دهد، که در بسیاری موارد روابط آن‌ها را با خانواده دچار مشکل می‌سازد. بنابراین والدین سعی نمایند که بامدارا و حوصله‌مندی، با نوجوان و فرزندان شان کنار بیایند و از رفتار پرخاشگرانه خودداری نمایند.

۹. قهرمان‌گرایی و الگوپذیری

یکی از ویژگی‌های مهمی که در نوجوان ظهور می‌یابد، حس الگویابی و الگوپذیری است. دوران نوجوانی، دوران اثبات شخصیت و کمال‌طلبی است. نوجوان سعی می‌کند که لیاقت و توانمندی خود را به نحوی به اثبات برساند. یکی از راه‌های اثبات آن، وجود تقلید از دیگران و همانندی با قهرمانانی است که مورد پذیرش و توجه آن‌ها قرار می‌گیرند.

الگوها نقش بسیار مهمی را در ساختار شخصیت انسان بازی می‌کنند، انسان‌ها و به‌ویژه نوجوان سعی می‌کند افرادی را که از نظر مادی و معنوی به کمال رسیده و مشهور گردیده‌اند،

الگوی خویش قرار دهند، بر همین اساس است که دقت در انتخاب الگوها از منظر تربیتی بسیار مهم و سرنوشت ساز به شمار می‌روند، به گونه‌ای که سرنوشت انسان، در بعد «مثبت» و «منفی» در گرو الگویی تربیتی است که انتخاب می‌نماید.

بنابراین والدین و مربیان در ابتدا سعی نمایند که خود الگوهایی شایسته و بایسته ای برای فرزندان شان باشند، ثانیاً تلاش نمایند که الگوهای سالم و کمال یافته‌ای را برای فرزندان شان معرفی نمایند. چنانچه خالق و مربی جهان، پیامبر رحمت و انسان‌های کمال یافته را بعنوان الگو و سرمشق معرفی نموده و می‌فرماید: هرآینه شما را در [خصلت و روش] پیامبر خدا نمونه و سرمشق نیکو و پسندیده‌ای است. ۳۱ در جای دیگر حضرت ابراهیم و پیروان او را بعنوان نمونه و الگو معرفی می‌نماید. ۳۲

یکی از مفسران ذیل آیه می‌فرماید: همیشه الگوها و سرمشق‌های بزرگتر زندگی انسان‌ها، وسیله مؤثری برای تربیت آن‌ها بوده است، به همین دلیل پیامبر و پیشوایان معصوم (ع) مهم‌ترین شاخصه هدایت را با عمل خود نشان می‌دهند (مکارم شیرازی، ۱۳۸۲، ج ۲۴، ص ۳۶).

در متون دینی تأکید فراوانی به نقش الگوها در تربیت گردیده است که باید مورد توجه قرار گیرد. روانشناسان نیز بر این عقیده‌اند که در ایام نوجوانی، حس قهرمان‌دوستی و تقلید از دیگران به اوج خود می‌رسد. نوجوان سعی می‌کند افراد را که از هر نظر برازنده و ممتازاند، الگوی خویش قرار دهند: نوجوان در پی آن است که الگوهای بزرگسال را تقلید کند و به ستایش قهرمان محبوب خود پردازد. او حتی در تاریخ و در شرح حال بزرگان برای خودش الگوی تقلید جستجو می‌کند. ادبیات، هنر و مذهب برای او معنای تازه‌ای پیدا می‌کند و ذهن او را به تلاش‌های تازه می‌کشاند. او علاقه جدید و تعجب‌آوری به افکار انتزاعی پیدا می‌کند، او این اندیشه‌ها را تعقیب می‌کند تا از آن میان خود را بیابد (فلسفی، ۱۳۴۴، ج ۱، ص ۳۳۷).

از متون دینی و داده‌های روانشناسی، به دست می‌آید که الگوها نقش بسیار مهمی را در ابعاد شخصیتی انسان به جا می‌گذارد؛ لذا والدین و نوجوانان کمال دقت و احتیاط لازم را در انتخاب الگو به عمل آورند.

۱۰. حقیقت‌گرایی

یکی از ویژگی‌های نوجوان، حقیقت‌گرایی و حقیقت‌طلبی است. حقیقت‌گرایی از ویژگی کمال‌گرایی انسان نشأت می‌گیرد و نوعی گرایش فطری است که از عمق جان انسان سرچشمه می‌گیرد. بشر به خواهش فطری و کشش طبیعی خود مایل است حقیقت را بهتر بشناسد و نسبت به آن معرفت بیشتری پیدا کند و در مقابل آن سر تعظیم فرود آورد (همان). نوجوان به یک سری ارزش‌های عالی علاقه‌مند است که حاضر است جان خویش را فدای آن نماید، مانند حقیقت‌جویی و حق‌گرایی؛ که خداوند همگان را بدان آفریده است. ۳۳ چنانچه پیامبرگرامی اسلام نیز به این مسئله اشاره نموده است. ۳۴ والدین و مربیان سعی نمایند زمینه رشد حقیقت‌گرایی را بیشتر فراهم نمایند.

روانشناسان نیز به این حقیقت پی برده اذعان نموده‌اند که نوجوانان در سنین ۱۲ تا ۱۵ سالگی دارای اعتقادات مذهبی بیشتری هستند و در سن ۱۸ سالگی این اعتقادات کاهش می‌یابد (بیابانگرد، ۱۳۸۶، ص ۹۸). از متون دینی و سخنان روانشناسان به این حقیقت می‌رسیم که در ایام نوجوانی، روحیه حقیقت‌گرایی و مذهبی در نوجوانان رشد چشمگیری می‌یابد؛ بنابراین والدین و مربیان سعی نمایند که زمینه رشد و شکوفایی هرچه بیشتر آن را فراهم نمایند.

نتیجه‌گیری

نوجوانان دارای ویژگی‌ها و خصوصیات گوناگونی است که در تربیت نقش اساسی و بنیادی دارد، تنوع‌گرای و تنوع‌طلبی، یکی از ویژگی‌های نوجوانی است که ریشه در کمال‌گرایی، خلاقیت و نوآوری انسان دارد، به طور مشروط مورد پذیرش و تایید اسلام قرار گرفته است. زیباگرایی و خودآرایی با فرا رسیدن ایام نوجوانی نمود بیشتری می‌یابد. خیال‌پردازی، تشخیص‌طلبی، گرایش به همسالان، استقلال‌طلبی، ماجراجوی، قهرمان‌گرایی والگوگرایی و حقیقت‌گرایی از بارزترین ویژگی‌های نوجوانی به حساب می‌آید که هرکدام آن در فرایند تربیت تأثیر به‌سزایی دارد.

یکی دیگر از ویژگی‌های نوجوانی، حس فضیلت‌جویی و نیک‌اندیشی است. با توجه به همین ویژگی است که اسلام توجه خاصی به نوجوان و جوان مبذول داشته است؛ زیرا که قلب و اندیشه پاک نوجوان به بسیاری از تعلقات دنیوی گرفتار نگردیده است؛ به همین خاطر است که فطرت پاک و زلال آن‌ها بیشتر به سوی کمال و فضیلت‌خواهی تمایل دارد و از رفتارهای رزق‌ت مآبانه اجتناب و خودداری می‌نماید.

باتوجه به متون دینی و داده‌های روانشناسی به این نتیجه می‌رسیم که نداشتن تجارب کافی، عدم رشد فکری و عقلانی، روحیه استقلال‌طلبی، غرور و طغیان علیه کانون قدرت، نوجوان را به‌سوی رفتارهای ماجراجویانه سوق می‌دهد، که در بسیاری موارد روابط آن‌ها را با خانواده دچار مشکل می‌سازد. بنابراین والدین سعی نمایند که بامدارا و حوصله‌مندی، با نوجوان و فرزندان شان کنار بیایند و از رفتار پرخاششگرانه خودداری نمایند.

پی نوشت ها

- ۱- یا بنی آدم خذوا زینتکم عند کل مسجد. اعراف / ۳۱.
- ۲- قل من حرم زینته الله التي اخرج لعباده... اعراف / ۳۲.
- ۳- قال علی(ع): ان الله جمیل و یحب الجمال و التجمیل. کلینی، کافی، ج ۶، ص ۴۳۸.
- ۴- فقال (ع): انت شاب و نک شره الشباب. نوری، مستدرک الوسائل، ج ۳، ص ۲۵۶.
- ۵- حسن الصورت جمال ظاهر و حسن العقل جمال باطن. مجلسی، بحار الانوار، ج ۱، ص ۱۱۴.
- ۶- قال علی(ع): للعقل ان یحترس... و سکر الشباب، فان لكل ذلك ریح خبیثه تسلب العقل و تستخف الوقار. نوری، مستدرک الوسائل، ج ۱۱، ص ۳۷۱.
- ۷- لقد کرنا بنی آدم. اسراء / ۷۰.
- ۸- انی جاعل فی الارض خلیفة/ بقره / ۳۰.
- ۹- من کرمت علیه نفسه، لم یهنها بالمعصیة. نوری، مستدرک الوسائل، ج ۱۱، ص ۳۲۹.
- ۱۰- من احب المکارم، اجتنب المحارم. عاملی، وسایل الشیعة، ج ۱، ص ۱۰۵.
- ۱۱- من هانت علیه نفسه فلا تأمن شره. حرانی، تحف العقول، ص ۳۲۶.
- ۱۲- الاعجاب یمنع الازدیاد. محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمة، ج ۷، ص ۵۰.
- ۱۳- حلیف الفضول و قرین الحزان، نهج البلاغه، نامه ۳۱.
- ۱۴- قال علی(ع): الاخوان جلاء الهموم و الاحزان. عبدالواحد، آمدی، غرر الحکم، ص ۴۱۴.
- ۱۵- من اتخذ اخا من غیر اختبار الجاه الاضطرار الی مرافقت الاشرار. عبدالواحد، آمدی غرر الحکم، ص ۴۱۶.
- ۱۶- و لا تکن عبد غیرک و قد جعلک الله حرا. نهج البلاغه، نامه ۳۱.
- ۱۷- و لا تکن عبد غیرک و قد جعلک الله حرا. نهج البلاغه، نامه ۳۱.
- ۱۸- جمال الحر تجنب العار، الحریة منزهة من الغل و المکر. محمدی ری شهری، میزان الحکمه، ج ۳، ص ۱۲.
- ۱۹- و وزیر سبع سنین. عاملی، وسایل الشیعة، ج ۱۵، ص ۱۹۵.
- ۲۰- ... و الزمه نفسک سبع سنین. همان.
- ۲۱- گیفت، روانشناسی بلوغ، ترجمه مهدی قراچه داعی، ص ۱۴۱.
- ۲۲- قائمی، دنیاوی نوجوانی، ص ۱۰۰.
- ۲۳- قال رسول الله (ص): اوصیکم بالشبان خیرا فانهم ارق افئدة. فریدتنکابنی، الحدیث، ج ۱، ص ۳۴۹.
- ۲۴- فما آمن لموسی الازریة من قومه علی خوف من فرعون. یونس / ۱۸۳.

- ۲۵- کاشانی، تفسیر صافی، ج ۳، ص ۵۳۴.
- ۲۶- قال الصادق(ع): عليك بالاحداث فانهم اسرع الى كل خير. کلینی، کافی، ج ۸، ص ۹۳.
- ۲۷- دیس، چه می‌دانم؟ بلوغ. ص ۵۴ و ۱۲۲.
- ۲۸- قائمی، دنیای نوجوان، ص ۱۰۳.
- ۲۹- قال رسول الله(ص) الشباب شعبة من الجنون. شیخ صدوق، محمد، من لا یحضر الفقیه، ج ۴، ص ۳۷۷.
- ۳۰- لایزال العقل و الحمق یتغالبان علی الرجل الی ثمانیة عشر سنه فاذا بلغها اغلب اکثر ثمانیة. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، ج ۷۵، ص ۸۲.
- ۳۱- لقد كان لكم فی رسول الله اسوة حسنة. احزاب / ۲۱.
- ۳۲- لقد كانت لكم اسوة حسنة فی ابراهم و الذین معه. ممتحنه / ۴.
- ۳۳- فاقم وجهک للذین حنیفا فطرة الله الی الی فطر الناس علیها. روم / ۳۰.
- ۳۴- قال رسول الله(ص): ان الله تعنى بشیرا فخالقنى الشبان و خالقنى الشیوخ. فریدی، الحدیث، ج ۳، ص ۳۴۹.

کتابنامه

- قران کریم، ترجمه مکارم شیرازی.
نهج البلاغه، ترجمه، محمددشتی.
انوری، حسن، فرهنگ سخن، ج ۱، تهران: نشر سخن، ۱۳۸۱.
شولتز، دوان، نظریه های شخصیت، مترجمان: یوسف کریم و دیگران، تهران: نشر ارسباران، چاپ پنجم، ۱۳۸۴.
هاوفلید، ج.آ.، روانشناسی کودک و بالغ، ترجمه مشفق همدانی، انتشارات صفی علی شاه، چاپ نهم، ۱۳۷۰، بی جا.
سادات، محمدعلی، راهنمایی پدران و مادران، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ نهم، ۱۳۷۷.
حسین زاده، سیدعلی، بررسی مسایل جوانان در روایات، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چاپ اول، ۱۳۸۵.
شرفی، محمدرضا، دنیای نوجوان، تهران: موسسه فرهنگی منادی تربیت، چاپ هفتم، ۱۳۸۳.
مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، تهران: چاپ دهم، ۱۳۸۲
مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران دار الکتب الاسلامیه، چاپ بیست و پنجم، ۱۳۸۲.
کلینی، محمد، کافی، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۱۳. ق.
نوری طبرسی، میرزا حسین، مستدرک الوسایل، بیروت: آل البیت، چاپ دوم، ۱۴۰۸. ق.
مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، بیروت: موسسه الوفا، الطبعة الخامسة، ۱۴۰۵. ق.
فلسفی، محمدتقی، جوان، ج ۱، تهران: هیئت نشر معارف اسلامی، ۱۳۴۴
نجاتی، حسین، روانشناسی رشد کودکی و نوجوانی، انتشارات بیکران، بی جا.
شعبانی، اکبر، روانشناسی تربیت نوجوان درسیره معصومین (ع)، قم: قلم جوان، چاپ اول، ۱۳۷۹.
احمدی، سید احمد، روانشناسی نوجوانان و جوانان، اصفهان: انتشارات مشعل، چاپ دهم، ۱۳۸۲.
لطف آبادی، حسین، روانشناسی رشد، ج ۲، نوجوانی، جوان و بزرگسال، تهران: سمت، چاپ ششم، ۱۳۸۴

- عاملی، حر، وسایل الشیعه، بیروت: دارالاحیاء التراث العربی، بی تا.
- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول، تهران: کتابفروشی اسلامی، ۱۴۰۰، ق.
- محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه، قم: دار الحدیث
- آمدی، عبد الواحد، غرر الحکم، تهران: افست، بی تا
- بیانگرد، اسماعیل، روانشناسی نوجوانان، تهران: نوجوانان، تهران: نشر فرهنگ اسلامی، چاپ یازدهم، ۱۳۸۶
- شرفی، محمدرضا، دنیای نوجوان، تهران: موسسه منادی تربیت، چاپ هفتم، ۱۳۸۳.
- مرتضی، فرید تنکابنی، الحدیث، ج ۱، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ شانزدهم، ۱۳۸۵.
- کاشانی، محسن، تفسیر صافی، ج ۳، قم: نوید اسلام، چاپ اول، ۱۳۸۶.
- کلینی، محمد، کافی، تهران: دارالکتب اسلامی، چاپ چهارم، ۱۴۰۷، ق.
- شیخ صدوق، محمد، من لایحضر الفقیه، ج ۴، قم المقدسه: جماعه المدرسین، الطبعة الثانية، ۱۴۰۴، ق.

